

Tako februarjska vstaja avstrijskih socialdemokratov kakor tudi julijski puč avstrijskih nacional-socialistov sta Jugoslavijo utrdila v njeni držbi v prid priključitvi, ker se je bala premika notranjepolitičnega ravnovesja v korist monarhistov. Sicer je slovenski notranji minister Korošec konec maja 1936 svaril pred vseobsegajočo nemško ekspanzijo, ki se ne bi ustavila na Karavankah, temveč bi si hotela izsiliti koridor do Jadrana, toda jugoslovanski generalni štab se je po julijskem sporazumu izrekel proti razširitvi vojaških obveznosti s Francijo in Malo Antanto, kajti zdaj Avstrija kot predmet italijanske teritorialne ekspanzije ni bila več na razpolago. Januarja 1938 je jugoslovanski ministrski predsednik Stojadinović dal svoje soglasje k priključitvi: »Jugoslavija ... pojmuje avstrijsko vprašanje kot povsem notranjo zadevo nemškega naroda.« Vsekakor je Hitler obljubil, da Nemčija ne bo imela teritorialnih interesov niti na Jadranu niti na Balkanu in bo s tem spoštovala nedotakljivost jugoslovanskih meja. Verjela mu niso niti srbska in hrvaška opozicija, niti slovenski intelektualci kot tudi ne KP Jugoslavije – in niso se ušteli.

Leopoldina-Symposion : Die Elite der Nation im Dritten Reich. Das Verhältnis von Akademien und ihrem wissenschaftlichen Umfeld zum Nationalsozialismus. Leipzig : Barth, 1995. 288 strani. (Acta historica Leopoldina ; 22)

Najstarejša nemška znanstvena družba, Nemška akademija naravoslovcev Leopoldina (Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina), Halle (Saale), je od 9. do 11. junija 1994 priredila v mestu svoje ustanovitve, Schweinfurtu, simpozij z gornjim naslovom. Ta akademija je bila ustanovljena leta 1652 in jo je cesar Leopold I. povzdignil v *Sacri Romani Imperii Academia Caesareo-Leopoldina Naturae Curiosorum*. V prvih dveh stoletjih se je selila po raznih mestih, dokler ni 1878 našla svojega stalnega domovanja v univerzitetnem mestu Halle.

Nemško zgodovino pisje je seveda bolj ali manj izčrpno obdelalo različne vidike nacionalnega socializma in njegove vplive na nemško družbo. Šele v zadnjem času se je začelo ukvarjati z vplivom nacionalno-socialističnega režima na nemške univerze in njihove profesorje. Izostale pa so ustrezne raziskave znanstvenih akademij. Zato je sekcija za zgodovino naravoslovja in medicine akademije Leopoldina pripravila omenjeni simpozij.

Elitarno razumevanje – izraženo v naslovu publikacije – nemških univerzitetnih profesorjev, med katerimi so znanstvene akademije pretežno izbirale svoje člane in zato skoraj vse kar velja za univerze, velja tudi za akademije, ima svoje korenine še v nemškem cesarstvu. Tedaj je zlasti naravoslovje pridobilo samozavest, da je zastopnik skupnosti, promotor splošnega napredka in da lahko v nacionalnem interesu goji znanost. Prepričanje, da so visokošolski profesorji nacionalna elita, ker so tudi izhajali večinoma iz višjih socialnih plasti, se je ohranilo tudi po letu 1918. Propad cesarstva so ti občutili kot šok. Večina profesorjev se z Weimarsko republiko ni sprijaznila in so si od nacionalnosocialistične države obetali znanstveno pospeševalne impulze, seveda v njihovem smislu.

K omajani samozavesti akademij je gotovo v nemajhnem obsegu pripomoglo dejstvo, da sta obe od leta 1919 ločeni mednarodni združenji, akademij za naravoslovje Conseil International de Recherches (CIR) in za duhovne vede Union Académique Internationale (UAI), v katerih so imele antantne države prevladujoč vpliv, s svojimi statuti onemogočile članstvo akademij iz držav, ki so bile poražene v 1. svetovni vojni. Nemški akademski »kartel« pa je s svojega stališča nasprotovala obema mednarodnima združenjema iz dveh razlogov, znanstvenega in političnega. Znanstveni razlog je bil v tem, da je zagovarjal osnovni postulat enotnosti naravoslovnih in duhovnih ved, čemur sta seveda že s svojo ustanovitvijo nasprotovali obe mednarodni združenji, večina nemških akademij pa ga je ohranjala. Politični razlog pa je bil v tem, da nemške akademije niso sprejemale sokrivde za prvo svetovno vojno.

Tako lahko vsaj rahlo naklonjenost do nacionalnega socializma, če ne kaj več, ugotovljamo že pred prevzemom državne oblasti leta 1933. Šele vistosmerjanje univerz in drugih visokih šol ter odpuščanje neželenih, zlasti nerijskih učiteljev, je spremenilo stanje in je privedlo do prilagojenih preživetvenih strategij ter do zmanjšanja znanstvene ravni.

S tem ozadjem so na simpoziju analizirali posamezne akademije in sicer: Akademijo naravoslovcev Leopoldino iz Halle, Prusko Akademijo znanosti v Berlinu, Bavarsko akademijo znanosti v Münchnu, Heidelberško akademijo znanosti v istem mestu in Akademijo znanosti na Dunaju (ki je od 1938 do 1945 tudi spadala v Reich) ter akademiji podobno ustanovo, Družbo cesarja Viljema (Kaiser-Wilhelms-Gesellschaft) – sedanjo družbo Maxa Plancka (Max-Planck-Gesellschaft). Vse te še zdaj obstajajo. Poleg tega sta objavljena sestavka o združenju nemških akademij (»kartelu«) od 1893 do 1940 in o Akademiji občekoristnih znanosti v Erfurtu. Teh ustanov ni več. Objavljen je tudi neke vrste portret znamenitega fiziologa Emila Abderhaldena kot znanstvenika in predsednika akademije Leopoldine ter njegovo spoprijemanje z nacionalnim socializmom. Objavljenih je še nekaj ozko tematskih sestavkov. Upodabljaajoči

umetnik Denis Stuart Rose iz Braunschweiga je za to priložnost izdelal dve plastiki z naslovom Exil in Sonet 66.

Najbrž ni odveč, če omenim, da so bile nemške akademije do leta 1945 združbe elitnih znanstvenikov, ki so se sestajale enkrat ali večkrat letno; člani so imeli predavanja, imeli so svoje organe, vendar le najnujnejši (neznatni) administrativni aparat, pa nikakršnih inštitutov ali siceršnjih delovnih enot, kar je bila praksa akademij v Sovjetski zvezi po prvi, in v vzhodnoevropskih državah ter tudi pri nas po drugi svetovni vojni. Vendar so nekatere akademije same, ali pa njihov »kartel«, izvajale dolgodobne znanstvene projekte, npr. Mathematische Enzyklopädie, Biographisch-literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exakten Wissenschaften, Thesaurus linguae latinae, Mittelalterliche Bibliothekskataloge itn. Akademije so bile pri tem le nekake krovne organizacije, delo se je opravljalo na inštitutih članov akademikov. Akademije niso imele svojega uglednega statusa zaradi svojega dela, temveč ker so v svojem okviru združevale po njihovem mnenju najuglednejše znanstvenike, učinkovale so torej pravzaprav posredno. Bile so neke vrste zadnja znanstvena inštanca, vendar bolj v ozadju, ne pa kakor univerze in visoke šole v ospredju, v žarišču dogajanj.

Zato ne preseneča, da niti nacionalno socialistična stranka, niti od nje vplivana država do akademij pravzaprav ni imela izdelane posebne politike. Kar je veljalo za univerze, je z zamudo in večinoma v blažji obliki veljalo tudi za akademije.

Takoj, že poleti 1933, so na podlagi Zakona o ponovni vzpostavitvi poklicnega uradništva oz. na podlagi njegovega »arijskega paragrafa« začeli poskusi »čiščenja« univerz in akademij vseh judovskih profesorjev oz. akademikov. Vendar pa so bile akademije v ugodnejšem položaju, ker akademiki pri njih niso bili zaposleni in v strogem smislu zanje uradniški zakon ne bi mogel veljati. Vendar so akademije po začetnem nasprotovanju v taki ali drugačni obliki tja do leta 1938 odslovile člane čisto judovskega rodu, člane z večjim ali manjšim deležem judovske krvi ter tiste, ki so bili poročeni z bolj ali manj nearijskimi ženami.

V akademski osir je dregnil že spomladi 1933 znameniti fizik Albert Einstein, že dvajset let član Pruske, pa tudi nekaterih drugih nemških akademij, ko je na potovanju v Ameriki izrazil zaskrbljenost nad tedanjim političnim razvojem v Nemčiji, kar je še potrdil na nekem uglednem sprejemu v New Yorku. Rekel je, da so toleranca, enakost in svoboda pogoj za človeka vredno življenje in delo in da takih razmer zdaj v Nemčiji ni. Izrazil je upanje, da se bodo vrnila časi velikih mož, kot sta bila Kant in Goethe. Te izjave so silno razburile javnost in akademija je bila prisiljena nekaj ukreniti. Predsednik Max Planck je s pismom z dne 31.3.1933 skušal nagovoriti Einsteina, da bi izstopil iz akademije. Vendar je Einstein vso to gonjo prehitel in je 28.3.1933 sam izstopil z izjavo, »da je njegova odvisnost od pruske vlade v sedanjih razmerah neznosna«. Tako je postopoma storilo še več akademikov, na katere se je nanašal že omenjeni paragraf. Nekaj so jih uradno izključili, nekaj pa jih preprosto niso šteli za člane.

V obravnavani knjigi so navedeni primeri, ko so bili nekateri izključeni zaradi režimu nasprotnega političnega prepričanja, vendar jih ni bilo prav dosti. Nekaj judovskih akademikov je umrlo v koncentracijskih taboriščih. Kot kuriozost, ki pa po zatrevanju vodstev akademij po letu 1945 ni bila brez globljega smisla, velja omeniti, da so zapise o izključitvah ali izstopih v akademskih matičnih knjigah zapisovali s svinčnikom in ne s črnilom, da bi jih lahko po potrebi zradirali. Vse izključene ali »izstopljene« akademike so po 1945, kolikor so bili še živi in tega niso sami prepovedali, ponovno sprejeli v članstvo in tako je radirka le prišla prav, saj so jim šteli, kot da članstvo ni bilo prekinjeno. Seveda je večina akademij po letu 1945 izključila profilirane in dokazane privrženca nacizma.

Na akademijah se je kmalu po letu 1933 začelo obdobje popuščanja nacistični ideologiji in še bolj rajhovskemu prosvetnemu ministrstvu, ki si je postopoma lastilo vse več ingerenc, tudi potrjevanje izvoljenih članov. Najhujšim pritiskom so bile akademije izpostavljene ob volitvah novih članov, kjer je režim seveda hotel vsiliti svoje protežirance. Vendar pri tem ni dosegal posebnih uspehov, saj je bilo članov stranke vsaj do 1940 med akademiki malo, zato pa so bili nekateri od teh toliko bolj zagreti in so postopoma prevzemali vodstvena mesta. Bili pa so tudi taki, ki jim je stranka rabila le kot pomoč, ko pa so bili izvoljeni, je njihovo strankarsko delovanje uplahnilo. Na splošno bi lahko ugotovili, da večina članov akademij, zlasti po prvih neprijetnih izkušnjah, ni bila naklonjena nacizmu, da pa se v skladu s strategijo preživetja ni posebej izpostavljala. Še kar uspešno so se akademije branile pred zastopniki »nemške fizike« npr. pred Leonardom in Starkom, pri čemer se je najbolj izpostavljal nobelovec Max von Laue. Manj uspešne so bile pri vdoru zastopnikov rasistične biologije, nacistično usmerjenih prazgodovinarjev in otroških zdravnikov, ki so s svojo skrbjo za otroke režimu obljubljali skorajda »regeneracijo nemškega naroda.«

Posameznih akademij seveda ne moremo obravnavati. Morebiti nekaj besed o dunajski. Pri njej bi omenil težave, ki jih je imela z avstrijsko samobitnostjo, za kar v nemškem rajhu in pri drugih akademijah ni bilo posluha. Zapletenost ugotavljanja vpliva nacionalnega socializma na akademije lahko vidimo prav pri naši sosedi. Njen predsednik, zgodovinar vitez Heinrich von Srbik je veljal za nacista, čeprav so o njem tudi

drugačni glasovi, vendar tudi za celotno akademijo velja vtis precejšnje naklonjenosti do nacionalnega socializma. (Mimogrede, o Srbiku in njegovem pojmovanju Avstrije in nemške enotnosti je Michael Derndarsky na celovski univerzi leta 1989 predložil habilitacijsko delo.) Analiza rezultatov izvolitev članov z nacionalno socialistično utemeljitvijo v recenzijah za čas 1938–1944 pokaže drugačno sliko, pri čemer je filozofsko historični razred seveda bolj na udaru. Predlogi so zapisani z navadnimi številkami, uspešne izvolitve so v oklepaju. Matematično naravoslovni razred je MN, filozofsko historični razred je FH. Ker je vrednotenje recenzij glede nacistične utemeljitve subjektivno, je to prikazano s 3 stopnjami. Nedvomna nacistična utemeljitev MN 1 (1), FH 4 (1), možna nacistična utemeljitev MN 16 (12), FH 30 (15), brez take utemeljitve MN 69 (57), FH 91 (48).

Na koncu bi opozoril še na tri navedbe, ki bi jih veljalo podrobneje raziskati. Na str. 258 piše, da je bilo v času 1940–1945 v akademijo Leopoldino izvoljenih 69 tujcev, od tega en Slovenec (Slowene). Kdo neki je to? Omenjena sta tudi dva strokovnjaka s slovenskima imenoma: nacistično usmerjeni romanist Ernst Gamillscheg (str. 79), ki je bil član Pruske akademije, in Camillo Praschniker (str. 107, 147) z Dunaja, ki ga za dopisnega člana Bavarske akademije leta 1942 minister ni potrdil, bil pa je član nacistične stranke in leta 1945 dopisni član filozofsko-zgodovinskega razreda dunajske akademije.

Jože Maček

Ranko Končar, Opozicione partije i autonomija Vojvodine 1929–1941. Novi Sad : Mir, 1995. 378 strani.

V političnem življenju oziroma ustavnopravnem razvoju jugoslovanske države med vojnoma so znana in v zgodovini pisju že v precejšnji meri obdelana zlasti avtonomistično-federalistična gibanja in programi v Sloveniji, na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini ter v Črni gori, skromne pozornosti pa je bila deležna takšna dejavnost in usmeritev različnih političnih subjektov v Vojvodini. Prav doktorska disertacija Ranka Končarja z naslovom Meščanska opozicija in politično ustavne koncepcije o Vojvodini 1929–1941, ki jo je zagovarjal v začetku leta 1991 na Filozofski fakulteti v Ljubljani, pa dokazuje, da je zamisel avtonomnega položaja te pokrajine zaradi zgodovinskih, nacionalnopolitičnih, ekonomskih in kulturnih posebnosti živela že v prvem desetletju obstoja jugoslovanske države, v tridesetih letih pa se je v vrstah raznolikega vojvodinskega opozicijskega tabora široko razmahnila. Njena objava, z marginalnimi popravki, v knjižni obliki ima zaradi edino ustrezne metode obdelave vojvodinskega avtonomizma v okviru širokih demokratičnih proticentralističnih prizadevanj in gibanj v jugoslovanski državi za njeno ustavno preureditev na temelju etničnih in zgodovinskih načel, širši pomen. S tega vidika bo prav gotovo pritegnila tudi pozornost slovenskih bralcev, saj je bilo avtonomistično-federalistično gibanje konstanta in dominantna narodnopolitičnega življenja na Slovenskem, posebej pa so bile zahteve »za ohranitev pokrajinske identitete Vojvodine in za adekvatnejše reševanje njenih vitalnih ekonomskih problemov« (str. 7) vpete v srbsko-hrvaške odnose. Primerjava boja za poseben ustavni status zaradi sestavljene etnične strukture in zgodovinskih posebnosti je zlasti zanimiva z Bosno in Hercegovino, ki se prav tako kot Vojvodina ni mogla zadovoljiti z morebitno federalizacijo jugoslovanske države oziroma z rešitvijo ustavnega vprašanja ob upoštevanju le nacionalnega in ne tudi zgodovinskega kriterija za njeno državnopravno ureditev. Toda že različna usoda obeh pokrajin ob oblikovanju jugoslovanske države je poleg drugih razlik ustvarila tudi drugačno izhodišče za njuna avtonomistična prizadevanja med vojnoma in tudi v kasnejših obdobjih. Bosna in Hercegovina se je združila s Kraljevino Srbijo kot izoblikovana posebna sestavna, lahko rečemo federativna, enota Države Slovencev, Hrvatov in Srbov 1. decembra 1918, Vojvodina pa se ji je nekaj dni prej neposredno priključila, čeprav so nekateri njeni predstavniki še v začetku oktobra sodelovali pri ustanovitvi Narodnega vijeća Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu.

Z osvetlitvijo te problematike avtor začenja prvo poglavje o političnih odnosih v Vojvodini 1918–1929, ki je pregleden uvod v osnovno temo s poudarkom na tistih dogodkih in procesih, ki omogočajo razumevanje posebnosti avtonomističnega gibanja v Vojvodini v tridesetih letih. Prav to poglavje daje odgovor na vprašanje, zakaj se je lotil obdelave te problematike le v zadnjem desetletju prve Jugoslavije. Avtor je svojo odločitev pojasnil takole: »Tisto, kar se je v političnem življenju Vojvodine do 1929 kazalo kot nezadovoljstvo z ekonomskimi in drugimi problemi razvoja Vojvodine, se od tedaj bolj poudarjeno pojavlja kot ustavno vprašanje« (str. 358).

Sintetični prikaz razmer v Vojvodini ter nasprotij med političnimi subjekti v procesu oblikovanja jugoslovanske države v prvih dveh podglavjih je zanimiv z več vidikov, posebej kot ilustracija pritiska vladajočih vrhov Kraljevine Srbije, da uveljavijo svojo vizijo in moč pri nastajanju Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, kot slika velike politične volje tudi za neko obliko samouprave v Vojvodini in kot izraz nezadovoljstva z naglo centralizacijo oziroma z ukinitvijo pokrajinskih oblastnih organov po prvdecembrskem aktu. Nekatero procese je zanimivo primerjati tudi s stanjem v Sloveniji, kjer je imelo v vojnem času gibanje za ustanovitev jugoslovanske države daljšo tradicijo kot v Vojvodini. Tu se je šele jeseni 1918 v